

Het ontstaan van de Strijenlegende

door

TON KAPPELHOF

Een fraaie stamboom

Het in 1744 verschenen boek van Thomas Ernst van Goor over de geschiedenis van stad en land van Breda vangt aan met de woorden: 'Het Landt van Stryen is oudtyts, zoo verre men kan nagaan, bewoont geweest by de Taxanders' waarna verwezen wordt naar een groot Romeins geleerde, Plinius, die het inderdaad over aan de Schelde wonende Taxandriërs heeft maar niet over het land van Strijen.¹ Van Goor vervolgt, onderwijl driftig citerend, zijn verhaal met een rij van vorsten die over het land of graafschap Strijen geregeerd hebben. De stamboom vangt aan met de Brabantse heilige Gertrudis, een dochter van hofmeier Pepijn van Landen, die in 651 begint te regeren. Zij sticht een klooster in Nijvel in Waals-Brabant. Na Gertrudis' dood vererft het land op een nicht en vandaar loopt de lijn via een reeks dames en heren door naar gravin Hilsondis die gehuwd is met Ansfried. Samen stichten zij een klooster, Thorn genaamd, waar hun dochter Benedicta de eerste abdis wordt. Ansfried eindigt zijn loopbaan als bisschop van Utrecht en sticht ook daar een klooster, de latere St. Paulusabdij in Utrecht. Het graafschap Strijen vererft na Hilsondis weer via een zijtak waarna in 1039 het land verdeeld wordt in het noordelijk deel dat de naam Strijen krijgt en een zuidelijk deel Breda dat tot 1287/90 ook Bergen op Zoom omvat. De eerste heer van Breda is Hendrik van Brunenheim en vandaar loopt de geslachtslijn door tot aan de man die in 1744 baron van Breda was, prins Willem IV van Oranje-Nassau, een verre voorouder van koningin Beatrix. Het land van Strijen omvatte volgens Van Goor de latere heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom, verder Strijen in de Hoekse Waard, Zevenbergen, Steenberg, Geertruidenberg en enkele plaatsen in de provincie Antwerpen zoals Oostmalle, Merkssem vlakbij Antwerpen en Ekeren.

De dynastie van de heren van Breda mocht zich dus beroemen op een zeer oude en aanzienlijke afstamming. Elke dynastie die iets wilde betekenen in het Europa van toen moest een klinkende stamboom hebben en daarbij gold hoe ouder hoe beter. Volgens de Bossche kroniekschrijver Peter van Os stamden de hertogen van Brabant af van koning Hector van Troje en liep hun geslachtslijn vandaar via Julius Caesar en Karel de Grote door naar een lange rij van Lambert, Hendrik en Godfried.² De Antwerpenaar Jan van Boendale (1279-1351) liet de hertogen afstammen van Karel de Grote. Waar de graven van Holland vandaan kwamen is echter in het duister gehuld. De oudste Hollandse kronieken weten helemaal niets te melden over de oorsprong van het gravengeslacht, behalve dan dat zij aannemen dat de graven niet van Karel de Grote afstamden, maar van een ander onbekend zeer vooraanstaand geslacht. De Utrechtse hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis F.W.N. Hugenholz vermoedde dat dit de Friese koningen waren.³

Dit fraaie verhaal, dat zo in een VVV-folder zou kunnen passen, is echter gebaseerd op fantasie en op drie vervalste documenten. Van Goor leunt zwaar op drie oorkonden, uitgevaardigd in 966, 967 en 992. Reeds rond 1800 waren er geleerden die twijfelden aan de echtheid van deze documenten. De eerste stadsarchivaris van Breda, mr. A.G. Kleyn, schreef in 1861 een boek over de oudste geschiedenis van het land en de heren van Breda waarin hij alle tot dan toe gedane beweringen aan een zeer kritisch onderzoek onderwierp.⁴ Voor die tijd was zijn boek een proeve van groot vakmanschap. Kleyn laat zich geen oor aannaaien en hij treedt alles wat er over de vroege middeleeuwen is geschreven met scepsis tegemoet. In het stadhuis van Steenberg, zo schrijft hij ironisch, hangt nog een schilderij van het kasteel van een zekere Strenius, die in 603 door de Merovingische koning Theodebert tot landvoogd over deze streek was aangesteld en over wie verder niets bekend is. De afbeelding van dit zogenaamde kasteel lijkt toch wel verdacht veel op een toluhuis uit de veertiende of vijftiende eeuw.⁵ Gekomen aan het eind van zijn betoog is de conclusie dat hij met zijn scepsis veel illusies heeft doen vervliegen, maar hij moest het zeggen want dwalingen behoren te worden bestreden.⁶ Breda moet zich niet dikker en groter maken dan het is, al is dit nog zo verleidelijk. Ik heb, zo gaat hij verder, de graven van Strijen doen verdwijnen, de afstamming van de heren van Breda wat ingekort en de stad enige eeuwen jonger gemaakt. De stamreeks van Van Goor, die deze weer had ontleend aan zijn voorganger, de Bredase griffier Janus van Vliet, is een verzinsel van deze heren.⁷ De oorkonde van 966 maakt geen melding van een graafschap Strijen en de passage over Bergen op Zoom is veel later toegevoegd. Over de echtheid van de oorkonden van 967 en 992 laat hij zich niet uit. Toch is Kleyn nog niet helemaal zeker van zijn zaak, want ergens anders in zijn boek lijkt hij toch weer wel te geloven in het graafschap.⁸ Hij hoopt dan ook meer over dit onderwerp te kunnen publiceren maar daarvoor wil hij eerst onderzoek doen in de moeilijk toegankelijke archieven van Belgische kloosters. Zijn vroege dood in 1867 verijdelde dat schone plan. Anders dan Van Ham schrijft, verwierp ook P.C. Boeren, die in 1965 een nog steeds lezenswaardig boek over de oudste heren van Breda schreef, het bestaan van een graafschap Strijen en noemt hij de oorkonde van 992 onecht.⁹

Experts als Koch, Dillo en Van Synghel hebben korte metten gemaakt met de oorkonden van 967 en 992. Zij tonen overtuigend aan dat zij vals zijn en dat de vervalsing tot stand is gekomen tussen 1559 en 1620.¹⁰ De oorkonde van 966 is wel echt maar veel later aangevuld met de passage die over West-Brabant gaat. Het betoog van Dillo en Van Synghel is een bewonderenswaardig staaltje van diplomatie en het resultaat van veel speurwerk. Ook andere experts als Leenders en Van Ham gaan er zonder mitsen en maren van uit dat de oorkonden vervalst zijn.¹¹

Ondanks al deze uitspraken gaan tot de dag van vandaag heemkundigen en voorlichters door met te beweren dat de oorkonde van 992 echt is en dat plaatsnamen als Baarle en Gilze dan voor het eerst genoemd worden. Het zegt wat over het soms lage peil waarop de lokale geschiedschrijving in Brabant wordt beoefend en de onwil van veel heemkundigen om kennis te nemen van goed en degelijk onderzoek.

Over de heilige Gertrudis van Landen, die inderdaad een dochter was van de hofmeier Pippijn van Landen en van wie Karel de Grote afstamde, kunnen we kort zijn. Kort na haar dood in 659 werd haar leven beschreven door een onbekende en rond 700 schreef een andere onbekende nog een verhaal over de wonderen die tijdens haar leven en na haar dood geschied waren. Uit niets blijkt dat Gertrudis ooit in westelijk Noord-Brabant is geweest, daar heeft gereisd, iets heeft gesticht of wat dan ook. Haar moeder stichtte de abij van Nijvel en haar nog jonge dochter werd er de eerste abdis. Kern van het bezit van Nijvel was een groot complex van goederen in en rond deze stad die in het uiterste zuiden van Brabant lag, in een streek waar een romaans uit het vulgair Latijn stammend dialect werd gesproken. Er is geen enkele aanwijzing dat de Karolingers bezittingen hebben gehad in Toxandrië dat in het midden van de zevende eeuw nog heidens was.¹² Tijd om een nadere blik te werpen op de oorkonden van 967 en 992.

Doel van de speurtocht

Uitgaand van het gegeven dat de oorkonden van 967 en 992 vervalst zijn, gaan we in dit artikel een stap verder. We stelden ons de volgende drie vragen:

Wanneer werden deze oorkonden geschreven?

Wie kan dat hebben gedaan? en vooral:

Welk doel wilden de makers ermee bereiken?

Je vervalst niet zomaar een stuk, er moet een motief zijn. In de middeleeuwen werden oorkonden vaak nagemaakt wanneer de oude oorkonde verloren was gegaan of door ouderdom onleesbaar was geworden. Het gebeurde ook nogal eens dat een klooster goederen bezat die ooit in een ver verleden waren geschonken of anderszins verworven, maar dat er toen niets op schrift was gesteld. Na verloop van tijd wist niemand meer hoe men eraan gekomen was, behalve dan dat de abdij al zolang als iedereen zich kon herinneren in het vredig en ongestoord bezit was van het land of de rechten. Naarmate het geschrevene belangrijker werd en rechters steeds vaker om schriftelijke bewijsstukken vroegen, nam de behoefte aan documenten toe. Vaak heeft men te goeder trouw oorkonden vervalst, maar de motieven konden ook minder zuiver zijn.

Wat gebeurde er rond 1600?

Wat hierna volgt is het relaas van een speurtocht uitlopend op een conclusie met een nieuwe hypothese die ons meeneemt naar de tijd rond 1600. De in 1568 uitgekomen Opstand had geleid tot een deling van de Nederlanden in een noordelijk deel, de Republiek der Verenigde Provinciën en een zuidelijk deel dat vanaf 1598 als een

filiaal werd geregeerd door de aartshertogen Albrecht van Oostenrijk en Isabella van Spanje. De krijgsoperaties hadden ook geleid tot een deling van het hertogdom Brabant. Het noordwestelijk deel met Breda en Bergen op Zoom behoorde in 1600 bij de Republiek, de rest van Brabant met 's-Hertogenbosch en Antwerpen viel onder de aartshertogen. Geertruidenberg, vanouds een Hollandse stad, was al in de zomer van 1573 overgegaan naar de partij van de door Willem van Oranje geleide opstand. In 1589 was de stad na verraad Spaans geworden, maar in 1593 had graaf Maurits van Nassau, de tweede zoon van Willem van Oranje, Geertruidenberg heroverd. In 1609 kwam het na twee jaar onderhandelen tot een bestand dat twaalf jaar zou duren en dat de bestaande toestand bevroor. Breda en Geertruidenberg bleven dus staats. Dat de deling in een Spaans gedeelte en een zelfstandige staat, de Republiek, permanent zou blijken te zijn, was in 1600 nog niet te voorzien. Integendeel, de oorlog tussen noord en zuid woedde nog volop en de fronten waren nog in beweging. Het is goed dit anno 2008 nog eens in te scherpen.

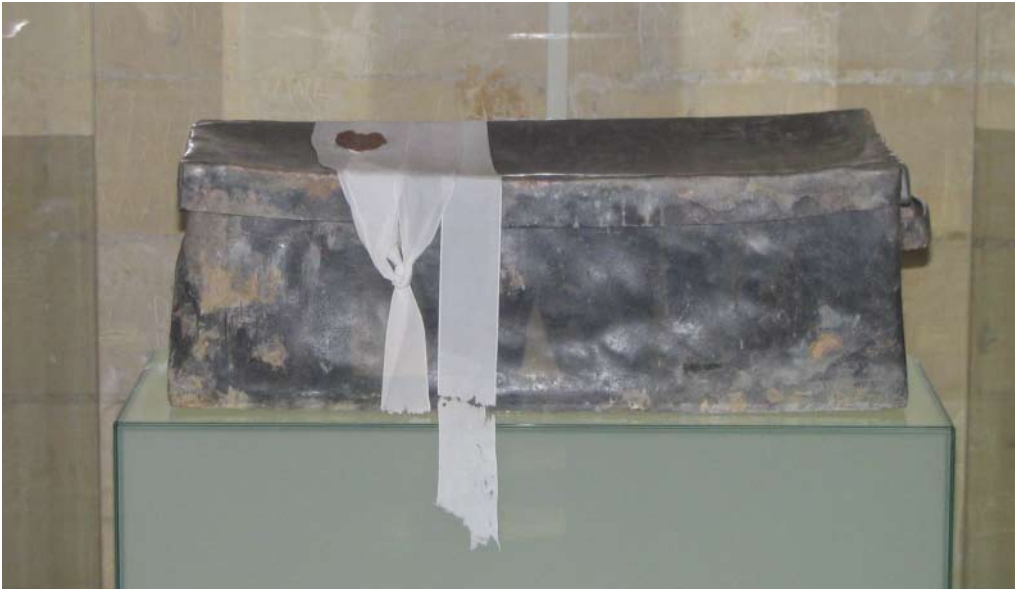
Na een bespreking van de inhoud van de oorkonden worden de drie bovenstaande vragen onder handen genomen. De vraag naar de mogelijke maker(s) wordt onderbroken met een uiteenzetting van de problemen rond het sterfhuis van Willem van Oranje omdat deze twee zaken met elkaar te maken hadden.

Inhoud van de drie oorkonden

In 966 bevestigt Otto I, keizer van de Romeinen en de Franken, op verzoek van de abdis het klooster in Nijvel in al haar bezittingen. Deze bestaan uit land en de mensen die daarop voor de grondheer moeten werken. Voor zover dit land lokaliseerbaar is, ligt het meeste ervan in Wallonië. Helemaal aan het eind van de oorkonde wordt het erfgoed van de heilige Gertrudis, die in het klooster begraven is en daar wordt vereerd, omschreven. Het ligt in Tessandrië aan de rivier de Striene in de hof Bergen met alles wat erbij hoort waaronder drie eilanden. De oorkonde sluit af met een hof in Meerbeke. De oorkonde is echt, maar de passage met een specificatie van door allerlei lieden aan de abdij geschonken goederen is in een latere versie toegevoegd. Deze zogenaamde interpolatie is volgens de bewerkers van het oorkondenboek Noord-Brabant rond het jaar 1000 gemaakt.¹³ Een gouw of graafschap wordt in dit stuk niet genoemd.

Een jaar later bevestigt diezelfde keizer Otto I nogmaals het bezit van Nijvel. Deze oorkonde duikt pas in 1620 voor het eerst op in een boek en wordt daar alleen globaal omschreven. De meest uitvoerige omschrijving werd pas in 1708 voor het eerst gepubliceerd. Een volledige tekst is niet voorhanden. De opsomming van goederen vangt weer aan met de hof Bergen met de drie eilanden, die hier heel anders gespeld worden; daarna volgen in de gouw Strijen de berg van St. Gertrudis met de daarvan afhankelijke plaatsen 'Tremella' en 'Sturnahem' en alle visrechten op de rivier de Maas en aangelegen landerijen. Daarna wordt het aan alle hertogen, graven, markgraven of wie dan ook, of ze nu van hoge of lage geboorte zijn, verboden zich op enigerlei wijze te bemoeien met de rechtspraak. De enige die dit mag en die de wettige verdediger is van de kerk van Nijvel en de daar wonende broeders en zusters is de heer van het land van Strijen en zij die dit graafschap van hem erven.¹⁴ De bewer-

kers van het oorkondenboek Noord-Brabant tonen aan dat deze oorkonde vervalst is en wel volgens hen ergens tussen 1533 en rond 1610, eerder nog tussen 1579 en rond 1610. De meeste schrijvers hebben de berg geïnterpreteerd als Geertruidenberg en Tremella als Drimmelen.

- 1 In de crypte van de voormalige abdijkerk van Thorn bevindt zich een loden kist waarin zich de beenderen zouden bevinden van de legendarische vrouw Hilsondis. De botresten dateren echter van rond 700, wat driehonderd jaar te vroeg is. (foto auteur augustus 2008)

De derde oorkonde dateert van 992 en is uitgevaardigd in de buurt van Thorn. Hierin sticht Hilsondis, gravin van Strijen, op aanraden van haar echtgenoot Ansfried een kloosterkerk op het eigen van haar voorouders geërfd goed in Thorn.¹⁵ Zij schenkt aan het klooster een hele reeks bezittingen in West-Brabant. Het gaat om haar hele allodium ¹⁶ in het land van Strijen dat de roemrijke koning Zwentibold eens heeft geschonken en dat bestaat uit:

- a) de kerk van Strijen gewijd aan de maagd Maria
- b) de berg aan de oever waar de heilige Gertrudis lijfelijk heeft vertoefd en waar zij een cel had gewijd door de heilige Amandus
- c) de hof van Gilze met zijn aanhangsels
- d) de hof van Baarle met een aan de heilige Remigius gewijd altaar
- e) het kasteel Sprundelheim gelegen aan de rivier de 'Merbatta'
- f) een bos om varkens in te hoeden gelegen tussen de twee marken

Deze goederen bestaan uit land, molens en heerlijke rechten en waren het bezit van Hilsondis en haar ouders. Daarop volgt evenals in 967 een clause over de persoon die op mag treden als voogd over dit bezit. De broeders en zusters¹⁷ en zij alleen kiezen hun eigen voogd. Wanneer iemand dit ambt wederrechtelijk aan zich trekt moet de keizer als oppervoogd hem veroordelen. Aan het eind van het stuk be-zweert de stichteres haar erfgenamen, de heren van Strijen om haar stichting te beschermen en in woord en daad te verdedigen tegen eenieder die het convent kwaad wil doen.

De drie oorkonden, maar met name die van 992, beschermen het bezit van twee kloosters, Nijvel en Thorn, en leggen in grote lijnen vast waaruit dit bestaat. De heren van het land van Strijen moeten ervoor zorgen dat niemand dit bezit ontvreemdt. Dat is hun plicht als goed christen.

2. Voorzijde met toren van de abdijkerk van Thorn. Het 'witte stadje' is nog steeds de moeite van een bezoek waard. (foto auteur augustus 2008)

De abdij van Thorn is inderdaad kort voor het jaar 1000 gesticht. Hoe dit in zijn werk gegaan is, wordt in de bijlage verhaald. De abdij had inderdaad grote bezittingen in de Baronie van Breda en Geertruidenberg. Afgaande op de kroniek van Tietmar van Merseburg zou dit wel eens afkomstig geweest kunnen zijn van Hereswind zelf. De kern van dit westelijke bezit waren inderdaad de kerken van Strijen, Gilze, Baarle en Geertruidenberg. Over de relatie Thorn-Strijen is niet zo veel bekend, maar vast staat wel dat de abdis van Thorn in 1449 de bezitter was van de parochiekerk van Strijen, die overigens was toegewijd aan een echte Luikse heilige, St. Lambertus.¹⁸ Het meest waardevolle deel van het Thornse bezit in de Baronie van Breda waren de tiendrechten. Verder hief de abdis op vele plaatsen cijzen en had zij wat verspreide leengoederen. De eerste melding van bezit in het land van Breda dateert van kort vóór 1234.¹⁹ In Geertruidenberg bezat Thorn de aan Gertrudis toegewijde parochiekerk waaraan in 1310 een kapittel werd verbonden. Nadat de stad in augustus 1573 in handen geraakte van de door Willem van Oranje geleide opstandelingen, werden de goederen van het kapittel geconfisqueerd en in beheer gegeven aan de prins. De inkomsten ervan, voornamelijk bestaande uit alweer tiendrechten in Geertruidenberg, Made en Drimmelen, moesten worden besteed aan de salarissen van predikanten en andere kerkelijke ambtsdragers van de gereformeerde kerk.²⁰ De in de Baronie gelegen goederen bleven echter tot 1797 toe Thorns bezit. Op de verwickelingen rond de confiscaties komen we nog terug.

Wat tenslotte Zwentibold betreft: deze man heeft inderdaad geleefd. Hij was de bastaardzoon van keizer Arnulf van Karinthië en werd ondanks verzet van de rijksgroten in 895 benoemd tot koning van Lotharingen. Volgens de annalen van het in Duitsland gelegen klooster Fulda lag hij met iedereen overhoop en sneuvelde in 900.²¹

Wanneer duiken de valse oorkonden 967 en 992 op?

De oorkonde van 966 is echt en alleen rond het jaar 1000 uitgebreid met een passage die heel wel kan corresponderen met de toen bestaande situatie. Blijven over de oorkonden van 967 en 992 die vervalst zijn. Alvorens op zoek te gaan naar de namen van mogelijke makers, wordt eerst onderzocht wanneer deze stukken voor het eerst opduiken en in welke vorm dat gebeurde. We noemen eerst twee plaatsen waar we de oorkonden zouden mogen verwachten, maar waar zij niet voorkomen.

Uit een inventaris van oorkonden die tussen 1518 en 1533 werden overgedragen aan de archivaris van de Nassause Domeinraad blijkt dat de oorkonden van 967 en 992 daar toen niet berustten.²² De inventaris is echter vermoedelijk niet volledig. Het valt op dat de lijst maar heel weinig oorkonden van vóór 1300 bevat. Een andere bron waar de oorkonden en trouwens ook het land van Strijen niet in genoemd worden is de kroniek van de heren van Breda die de naam draagt van 'Discours' en die is afgeschreven in een oud register in het stadsarchief van Breda. De kroniek werd 1947 door de kapucijn pater Placidus uitgegeven.²³ Hij werd in 1579 op last van Godert van Luchtenburg, burgemeester van Breda, overgeschreven uit een ouder niet meer bestaand register. Bij dit schrijfwerk was ook Michiel Piggen betrokken, een Bredenaar die raad en griffier was van de toen in Breda gevestigde Nassause Domeinraad. De kroniek vangt aan in het jaar 1100 met de Denensage, vervolgt met

de slag bij Weeserhagen in 1145 en de schenking door de heren van Breda van een groot complex goederen in Breda, Alphen en Oosterhout kort na 1100 aan de orde van de tempeliers.²⁴ De eerste heer van Breda, Hendrik genaamd veroverde in 1100 het ooit door de Denen gebouwde kasteel. Hij wordt 'baron ende vrijheer van den geheelen lande van Breda' genoemd maar waar zijn voorouders vandaan kwamen wordt niet vermeld.

De oorkonde van 967 is in 1620 voor het eerst zonder bronvermelding voor een klein deel uitgegeven door de Dordrechtse kroniekschrijver van W. van Gouthoeven.²⁵ Na hem volgen andere in Holland uitgegeven kronieken zoals die van Van der Eyck over Zuid-Holland in 1628.²⁶ Van Gouthoeven is ook de eerste die de oorkonde van 992 voor een deel citeert. Beide citaten maken deel uit van de paragraaf over de geschiedenis van Geertruidenberg en de heerlijkheid Strijen.

De Antwerpse geleerde Aubertus Miraeus maakt in een in 1624 uitgegeven boek melding van de stichting van Thorn door een zekere 'Hilsmunda seu Hilsindis' echtgenote van Ansfried.²⁷ Kort daarop wordt de oorkonde van 992 door Miraeus voor het eerst volledig uitgegeven in een in 1627/28 ook in Brussel gedrukt boek waarin talloze oorkonden over de geschiedenis van het hertogdom Brabant zijn opgenomen.²⁸ De door Miraeus uitgezochte oorkonden zijn voor het merendeel schenkingen aan kerkelijke instellingen zoals kloosters en kapittels. In een verklarende noot schrijft Miraeus dat Strijen voorheen een graafschap of gebied was dat een zeer groot gebied bestreek met daarin Geertruidenberg en Breda, beide steden in het bezit van de Nassaus, en verder het 'municipium' (= stad) Baarle in de Brabantse Kempen en andere plaatsen daar in de omgeving. Op Miraeus volgen de al genoemde Van der Eyck en Christoffel Butkens, prior van de abdij van St. Bernaards bij Antwerpen, in een in 1641 gepubliceerd boek.²⁹ Butkens geeft de oorkonde in verkorte vorm weer en vermeldt erbij dat het stuk afkomstig is uit de bundels van Michiel Piggen die ooit raadsheer was van wijlen de prins van Oranje. Butkens (1590-1650) is zijn hele leven bezig geweest met historisch onderzoek en was evenals Van Gouthoeven en veel andere geschiedschrijvers in die tijd erg genealogisch geïntereerd. Bekend is dat hij het daarbij niet zo nauw nam met de waarheid. Hij zette stambomen in elkaar die moesten bewijzen dat deze of gene burger van zeer voorname komaf was. Butkens is als historische bron dus erg onbetrouwbaar. Na 1640 werden de oorkonden van 967 en 992 herhaaldelijk opgenomen in historische publikaties.

Het sterfhuys van Willem van Oranje 1584-1609

Na Willems dood op 10 juli 1584 in Delft stonden de zaken van het huis er niet bepaald rooskleurig voor.³⁰ Wat Willem van Oranje naliet was een failliete boedel die echter in potentie een grote waarde vertegenwoordigde. Op 10 juli was er echter nauwelijks contant geld in huis om de lonen van het personeel te kunnen betalen. Bijna alle in de Nederlanden gelegen goederen waren door de Spaanse koning confiscatieerd zodat er bijna niets binnenkwam. De prins was achtereenvolgens vier maal getrouwd geweest en liet uit deze huwelijken bij zijn overlijden drie zoons en maar liefst negen dochters na die bijna allen nog ongehuwd waren wat betekende dat er geld gereserveerd moest worden voor bruidschatten.

Kort vóór zijn dood had Willem een plan vastgesteld hoe de erfenis na zijn dood moest worden verdeeld. Hij wist immers dat zijn leven gevaar liep; in 1582 was een eerste moordaanslag nog net goed afgelopen, maar de Spaanse koning had een hoge premie uitgelooft voor degene die hem zou doden. Formeel gesproken was dit plan geen testament, maar het werd na 10 juli wel door alle partijen als zodanig beschouwd.³¹ Volgens dit plan zou de oudste zoon Filips Willem, geboren uit het huwelijk met Anna van Buren, het grootste deel van de goederen krijgen. Aan hem waren toebedacht de bezittingen in de Dauphiné, de baronie van Breda met Oosterhout, Diest en verder alle in Brabant gelegen goederen. Het plan verwees naar het in het grootste deel van Brabant geldende zogenaamde devolutierecht waarover dadelijk meer. Hij moest wel aan zijn enige nog levende zuster, Maria, bij haar huwelijk een deel van de erfenis uitkeren. Een complicatie was dat Filips Willem in 1568, toen hij als 14-jarige jongen in Leuven studeerde, was ontvoerd door de Spanjaarden en was overgebracht naar Spanje. Daar werd hij op een kasteel gevangen gehouden en katholiek opgevoed. In 1584 was absoluut niet te voorspellen wat er met Filips Willem zou gebeuren. De tweede uit Anna van Saksen geboren zoon Maurits zou het markiezaat van Veere en Vlissingen krijgen, de goederen in Luxemburg (onder andere Vianden), de helft van het bezit in het vrijgraafschap Bourgogne en de rijke polders rond Klundert, ook wel Niervaart genaamd. Aan de derde zoon, Frederik Hendrik, die toen nog in de wieg lag, werden toebedeeld: Grave met het land van Cuyk, Geertruidenberg, de visrechten in de Biesbosch, die zeer veel geld opleverden, en de andere helft van de goederen in de Bourgogne. Aan de moeder van Frederik Hendrik, Louise de Coligny, werden alle roerende goederen en een huis in Geertruidenberg toebedeeld. Willem van Oranje verwachtte, en dat was heel realistisch, dat zijn katholieke zoon de Brabantse en Franse goederen die onder de macht van de Spaanse koning vielen, ooit wel weer eens terug zou krijgen. De onder het gezag van de Republiek vallende bezittingen konden dan naar de twee gereformeerd opgevoede zoons. Voor de dochters uit Willems derde huwelijk met Charlotte de Bourbon was nog weinig geregeld.

Volgens Scherft hadden de twee nog levende kinderen uit Willems eerste huwelijk volgens het devolutierecht recht op de Brabantse goederen.³² Het devolutierecht werd bijna overal in de Zuidelijke Nederlanden ten oosten van de Schelde nageleefd en hield in dat na de dood van een der echtelieden de langstlevende partner het vruchtgebruik zou krijgen over alle goederen, zowel de onroerende als de roerende en zowel die welke bij het huwelijk ingebracht waren als die welke tijdens het huwelijk waren verworven. Het maakte niet uit of de langstlevende man of vrouw was. Als er kinderen uit het huwelijk waren, dan hadden die alleen het erfrecht, dat wilde zeggen dat zij moesten wachten op de dood van de langstlevende ouder voordat zij daadwerkelijk konden beschikken over hun erfdeel. De langstlevende mocht echter de onroerende goederen niet vervreemden of bezwaren met een hypotheek zonder instemming van de kinderen. Wanneer hij of zij hertrouwde, hadden de kinderen uit dat tweede huwelijk geen enkel recht op de goederen die waren toegefallen (gedevolueerd, letterlijk onlaaggefallen) aan de kinderen uit het eerste huwelijk. Wel hadden de 'nakinderen' recht op datgene wat tijdens een tweede huwelijk was verworven.

Scherft laat op dit punt echter een steek vallen.³³ Bijna alle Brabantse goederen

waren Brabantse lenen en daarvoor gold een afwijkend erfrecht.³⁴ Volgens dit recht erfde de oudste zoon de burcht, de rechtsmacht, de achterlenen, de bevoegdheid om functionarissen aan te stellen, kortom alles wat met de heerlijkheid verband hield. Slechts wanneer er geen zoon was, erfde de oudste dochter. Afgezien daarvan gold bij Brabantse lenen wel devolutie. Volgens deze bepalingen was Willem van Oranje na de dood van Anna van Buren in 1554 vruchtgebruiker geworden en zou na zijn dood alles wat Willem en Anna in 1554 bezeten hadden naar Filips Willem en Maria gaan, terwijl Filips Willem baron van Breda moest worden. Niemand, ook Maurits niet, kon hen de Brabantse goederen afnemen.

Wat in de beste families kan gebeuren, zeker als de erfenis in potentie zeer veel waard is en er geen testament is, en dat was in 1584 het geval, is dat de erfgenamen het niet eens kunnen worden over de verdeling. De conflicten zijn door Scherft uitvoerig beschreven, wij kunnen derhalve volstaan met de vermelding van het feit dat de erfgenamen het in 1609 eens werden. Filips Willem kreeg toen de baronie van Breda, Maurits Niervaart en Frederik Hendrik Geertruidenberg. We gaan nu eerst dieper in op de persoon van Filips Willem.

Filips Willem: de onfortuinlijke Oranje

Bij zijn geboorte op het moederlijk kasteel van Buren zag de toekomst van de oudste zoon van prins Willem van Oranje en Anna van Egmond er riant uit.³⁵ Zijn peetoom was de oudste zoon van keizer Karel V, de toekomstige koning Filips II van Spanje. Zijn beide ouders waren schatrijk en behoorden tot het selecte gezelschap van hoge adellijke families dat samen met de vorst het enorme rijk bestuurde dat Karel V en zijn voorouders vooral door gunstige huwelijken te sluiten hadden opgebouwd. Willem had paleizen in Brussel en Breda en bijna overal in de Nederlanden bezittingen liggen. Het liep echter allemaal anders. Vader kwam in opstand tegen zijn meester, de Spaanse koning Filips, en in 1568 werd de toen 14-jarige Filips Willem, die aan de universiteit van Leuven studeerde, ontvoerd naar Spanje. Daar werd hij gevangen gehouden en katholiek opgevoed. Elk contact met zijn vader en broers was onmogelijk. Na de dood van zijn vader wierp zijn halfbroer Maurits zich op als administrateur van Breda en de andere hem toekomende goederen. Maurits liet zich 'geboren prins van Oranje' noemen, een niet bestaande titel die wees op zijn verlangen om de plaats van zijn oudere halfbroer in te nemen. Maurits kwam bij deze intriges echter tegenover Maria te staan, die zich opwierp als zaakwaarnemer van haar broer.

Het tijt keerde toen koning Filips zijn einde voelde naderen en inzag dat zijn ambitieuze plannen hadden gefaald. De armada was verslagen, de opstand, nu geleid door Willems zoon graaf Maurits van Nassau, was niet bedwongen en het zag er niet naar uit dat dit ooit zou gebeuren. Aan het Spaanse hof besloot men na lange discussies de troefkaart Filips Willem uit te spelen. In 1596 werd hij vrijgelaten en reisde naar de Nederlanden. Wat later kreeg hij zijn goederen die door de koning in 1567 waren geconfisqueerd, terug. In de Republiek werd hij echter gewantrouwd en de Staten-Generaal wezen zijn aanbod om hen van dienst te zijn af, zij het niet zonder hem het respect te betonen dat bij zijn status paste. De aartshertogen Albrecht en

Isabella, die in 1598 het bewind in de Spaanse Nederlanden van koning Filips II hadden overgenomen, benoemden hem tot commandant van een onbelangrijke leger-eenheid, maar daar bleef het bij. Wel werd hij in 1608 officieel geïnstalleerd als baron van Breda. Hij reisde gedurig heen en weer tussen zijn paleizen in Brussel, Breda en Orange, in welke laatste plaats hij veel moeite moest doen om zijn gezag te vestigen. In 1606 huwde hij na lang aarzelen en op aandrang van de Franse koning Hendrik IV diens nicht Eleonora de Bourbon, een nog zeer jonge vrouw. Het leek erop dat het huis Oranje-Nassau een katholieke tak zou krijgen, maar weer zat het tegen: het huwelijk bleef kinderloos. Als er een katholieke tak was ontstaan, die bovendien vermaagschapt was aan het Franse koningshuis, was er voor de Republiek en voor de andere leden van het huis Oranje-Nassau een groot politiek probleem ontstaan. Maurits en Frederik Hendrik zullen dan ook opgelucht adem hebben gehaald toen bleek dat het huwelijk geen kinderen opleverde. Op 20 februari 1618 stierf Filips Willem in zijn paleis in Brussel als gevolg van een verkeerde toegediend klisteer, een toen populaire medische behandeling waarbij met een zeer grote injectiespuit een laxerende vloeistof in de endeldarm werd ingespoten. Doel was om de darmen te ontlasten.³⁶ In 1603 en op zijn sterfbed in 1618 benoemde hij bij testament Maurits en als deze hem niet mocht overleven zijn halfbroer Frederik Hendrik tot enig erfgenaam. Motief voor deze wilsbeschikking was het onder de hoge adel gebruikelijke streven om het kapitaal bestaande uit land en heerlijke rechten in de familie te houden.³⁷

3. Baron Filips Willem (1554-1618), de katholieke zoon van Willem van Oranje en Anna van Buren.(foto: Wikipedia)

Als baron van Breda moest Filips Willem laveren tussen zijn geloofsovertuiging en de politieke realiteit. Bij het ingaan van het Twaalfjarig Bestand in 1609 was afgesproken dat de Baronie onder het gezag van de Staten-Generaal zou blijven. Het verdrag waarin het Bestand geregeld werd bevatte geen bepalingen over de religie, maar in februari 1609 schreef Johan van Oldenbarneveldt, die de onderhandelingen met de aartshertogen had gevoerd, aan het stadsbestuur van Breda dat Filips Willem best baron van Breda mocht zijn, maar dat ook hij zich moest houden aan de bepalingen van de Unie van Utrecht en de bijzondere positie van de gereformeerde kerk moest eerbiedigen.³⁸ Als katholiek kon Filips Willem proberen zijn kerk te begunstigen, maar veel speelruimte had hij dus niet. Dat bleek wel in 1613 toen zijn voornemen om zijn vertrouweling, de katholieke Jan Baptist Keermans, tot drossaard van stad en land van Breda te benoemen werd tegengehouden door de Staten-Generaal die eisten dat een gereformeerde kandidaat werd benoemd, Johan van Aerssen, een man op wie zij en Maurits konden rekenen.³⁹ Wel sloot Filips Willem in 1616 een overeenkomst met de orde der johannieters waarbij dezen de commanderij Ter Brake ruilden tegen een rente uit 's prinsen goederen in de vrijgraafschap Bourgogne.⁴⁰ Voor de orde was dit gunstig omdat de commanderij met bezit in Oosterhout en Alphen door confiscatie verloren kon gaan en de rente veronderpand op goederen gelegen in het onder de Spaanse koning vallende vrijgraafschap voor hen een veel veiliger bezit was.⁴¹

De twee hiervoor al genoemde testamenten bevatten de clausules die bij een man van hoge adel als Filips Willem pasten. Zowel in 1603 als op zijn sterfbed in 1618 bepaalde hij dat in de kerk waar hij begraven zou worden het eerste jaar na zijn dood 1.000 missen gelezen moesten worden. De priesters die dit moesten doen kregen daarvoor een rente uit 's prinsen domeinen. Na dat eerste jaar zou er iedere dag een mis moeten worden gelezen, een eeuwige mis wel te verstaan en ook daarvoor werd geld gereserveerd. In 1618 werd het aantal missen verhoogd van 1.000 naar 3.000. Onder de armen zouden in 1603 en in 1618 de eerste twee jaar na zijn overlijden jaarlijks 1.000 schilden worden verdeeld en daarna jaarlijks voor altijd 100 schilden. Afgezien van deze tamelijk traditioneel overkomende legaten vermaakte de prins geen geld aan kerkelijke instellingen. Filips Willem zou begraven worden in de St. Sulpitiuskerk van Diest.

Het Koninklijk Huisarchief bevat verder nauwelijks documenten die ons duidelijk zouden kunnen maken hoe Filips Willem zich opstelde tegenover de katholieke kerk. Wel bevinden zich in dit archief foto's van brieven van de prins aan de hertog van Mantua over diverse zaken waaruit blijkt dat de prins zich inspande om de kerkelijke situatie in het prinsdom Orange te verbeteren en dat hij via een tussenpersoon in contact stond met de paus.⁴² Laks of onverschillig was hij dus in elk geval niet. Nog jaarlijks wordt in de St. Sulpitiuskerk in Diest een mis te zijner nagedachtenis gelezen. Het fonds voor de aalmoezen is uitgeput.⁴³

4. Filips Willem werd in 1618 in de kerk van Diest vóór het hoogaltaar begraven. Zijn zerk bevindt zich daar nog steeds (Foto: vrienden St. Sulpitiuskerk)

De geconfisqueerde geestelijke goederen

Afzonderlijke aandacht verdienen de goederen van de katholieke kerk. Overal waar de rebellen heer en meester werden, werden de goederen van de in de stad of streek gevestigde katholieke instellingen in beslag genomen. In plaats van het oude diende immers het nieuwe gereformeerde geloof te komen. Uit de opbrengst van de zogenaamde geestelijke goederen werden de salarissen van predikanten en lagere kerkelijke beampten zoals voorzangers betaald en verder soms het onderhoud van de kerk. De zittende pastoor en kanunniken kregen overigens wel een uitkering, maar mochten niet meer als zielzorger actief zijn. Het beheer van deze goederen werd ondergebracht bij aparte rentmeesters. Voor de in Holland gelegen geestelijke goederen was dit het kantoor in Delft. Van deze regel werd in twee opzichten afgeweken. In de Hollandse steden, maar bijvoorbeeld ook in 's-Hertogenbosch werd het beheer van de stedelijke parochiekerk(en) overgelaten aan de stadsbesturen die het beheer aan een commissie konden opdragen. De tweede afwijking was dat de goederen van kerken die een patroon hadden aan deze werd overgelaten. In Breda werden zo de goederen van de O.L.Vrouwekerk en het daaraan verbonden kapittel geconfisqueerd en beheerd door de prins van Oranje omdat deze vanouds de patroon was van deze kerk. In 1589 legden de Staten-Generaal dit recht van de patroons nog eens vast.⁴⁴

Toen Geertruidenberg in 1573 in handen viel van de rebellen, werden de goederen van het in de stad gelegen vrouwenklooster St. Cathelijndale en die van het kapittel in beheer gegeven aan Willem van Oranje waarschijnlijk omdat hij heer was van de stad. Patroon was hij echter niet, dat was de abdis van Thorn. De prins hield zich even niet aan de regels en stelde een rentmeester aan die zoals dat hoorde de salarissen van de predikant en enkele lagere kerkelijke beambten uitbetaalde.⁴⁵ De meeste geestelijken verlieten na 1573 de stad en de meeste kanunniken trokken naar Thorn. De abdis had echter de status van een rijksonmiddellijk vorstin, wat er in de praktijk op neerkwam dat haar miniatuurvorstendom tot het Duitse Rijk behoorde en zij was dus niet betrokken bij de oorlog tussen de Staten-Generaal en de koning van Spanje. De abdis bleef daarom na 1593 proberen om de goederen terug te krijgen. In 1623 kwam er een overeenkomst uitrollen tussen Frederik Hendrik, aan wie Geertruidenberg bij de deling van 1609 was toebedeeld, en Thorn waarbij bepaald werd dat partijen ieder de helft van de opbrengst van de kapittelgoederen zouden ontvangen. Frederik Hendrik kwam deze overeenkomst echter niet na en tenslotte moest Thorn genoeg nemen met een kleine jaarlijkse uitkering.⁴⁶ De positie van de prins als beheerder van de Geertruidenbergse kapittelgoederen was dus niet zo sterk. Het wordt tijd om terug te keren naar de opsporing van de vervalser(s).

Mogelijke vervalser(s) en hun bedoelingen

Vier personen komen in aanmerking als makers van de vervalsingen. Dit zijn:

- a) Michiel Piggen
- b) Jan Baptist Gramaye
- c) Aubertus Mireaus
- d) Wouter van Gouthoeven

Michiel Piggen: griffier en archivaris

De tussen 1508 en 1511 in Breda geboren Michiel Piggen is zijn hele leven in dienst geweest van het huis Oranje-Nassau.⁴⁷ In 1563 wordt hij vermeld als kastelein en rentmeester van de pas bedijkte polder van Niervaart, maar hij was toen al lang griffier en lid van de Domeinraad. In deze functie werd hij na de confiscatie van 1568 gehandhaafd. Hij doorstond alle machtswisselingen, ook die van 1581, toen Breda door verraad en na een bloedige strijd in handen viel van de Spanjaarden. Het jaar daarop verleende de landvoogd Parma pardon aan alle Bredanaars, maar daarvan werden 33 met name genoemde personen uitgezonderd. Dit waren alle trouwe aanhangers van de prins die zich op tijd uit de voeten hadden gemaakt. Onder hen bevonden zich de meeste leden van de Domeinraad, maar niet Piggen. Hieruit zou afgeleid kunnen worden dat hij stilzwijgend de kant van de koning had gekozen, maar het zou ook kunnen dat hij zo oud was dat men hem niet meer gevaarlijk achtte. Hoogbejaard en kinderloos overleed Piggen in Breda op 4 december 1587. In de na zijn dood opgemaakte boedelinventaris van het sterfhuis, dat lag op de hoek van de

Catharinastraat en de Annastraat, werd ook het persoonlijk archief van Piggen beschreven, maar dit bevatte geen stukken van de Domeinraad.

Na de val van Breda viel de domeinraad uiteen. In 1583 installeerde Willem van Oranje een nieuwe domeinraad die echter na zijn dood een jaar later weer geruisloos verdween. Er ontstonden toen twee nieuwe domeinraden, een voor graaf Maurits en een voor Maria. Na 1609 installeerden de drie zoons van Willem, Filips Willem, Maurits en Frederik Hendrik, ieder hun eigen raad. Pas na de dood van Maurits, toen door vererving alle goederen weer in een hand kwamen, bleef er maar een domeinraad over.

Toen Willem van Oranje in 1567 naar Duitsland vluchtte, nam hij de voornaamste archiefstukken, de aankomsttitels, mee, maar de rest van het archief bleef in Breda achter waar het in handen viel van de Spanjaarden.⁴⁸ Een van hen maakte in 1568 een rapport op over wat hij daar aan papieren had aangetroffen. Toen Breda in 1581 wederom in Spaanse handen viel, werden de kasten waarin de stukken geborgen waren opengebroken en alles raakte in wanorde. Na Piggens dood was er geen beheerder meer en hadden de Spaanse autoriteiten vrije toegang tot het archief. Merkwaardig genoeg liet men in 1590, toen Breda weer staats werd, het archief in Breda liggen. Pas in 1637, toen Breda dit maal voorgoed staats werd, werd het archief overgebracht naar Den Haag, waar de Nassause Domeinraad een eigen kantoor had op het Binnenhof. In totaal werden 33 kisten met boeken en papieren naar Den Haag opgezonden, maar ook toen nog bleven stukken in Breda achter. Een dergelijke situatie leidde (en leidt) er bijna altijd toe dat het archief in wanorde geraakte en dat er veel stukken verloren gingen of in handen van derden terecht kwamen.

Piggen had als griffier vrije toegang tot het archief en was dus in de gelegenheid om onderzoek te doen. Nergens echter blijkt dat dit ook is gebeurd, terwijl in de door het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis aangelegde database met brieven van en aan Willem van Oranje zich geen enkel stuk bevindt dat met een onderzoek naar de oorsprong van de heren van Breda in verband kan worden gebracht.⁴⁹ Een door Piggen geëntameerd onderzoek naar de oorsprong van de heerlijkheid, het oudste bezit van de Nassaus in de Nederlanden, zal zijn geschied met medeweten of instemming van de prins die daar immers groot belang bij had. Blijft over de veronderstelling dat Piggen aan het hobbyen is geweest, maar er is geen enkele aanwijzing dat Piggen historisch geïnteresseerd was. In deze griffier moeten we eerder een hard werkende ambtenaar zien die het zijn meester naar de zin wilde maken.

We concluderen dat Michiel Piggen de vervalsingen waarschijnlijk niet heeft gemaakt en dat er geen aanwijzingen zijn dat de oorkonden van 967 en 992 zich vóór 1637 in het archief van de Domeinraad, in origineel of in afschrift, hebben bevonden. We blijven dan wel zitten met de bewering van Butkens uit 1641 dat de oorkonde afkomstig is uit een bundel stukken van Piggen. Het is heel wel mogelijk dat er documenten uit het archief van de Domeinraad zijn gelicht en dat deze in Antwerpen terecht zijn gekomen.

Jan Baptist Gramaye: priester en geschiedschrijver

Jan Baptist Gramaye werd rond 1580 in Antwerpen geboren. Zijn voorouders

waren afkomstig uit Gelderland. Na een studie rechten in Leuven behaalde hij daar in 1600 de graad van *licenciatus*.⁵⁰ Hij doceerde korte tijd retorica en rechten in Leuven en woonde daarna in Arnhem waar hij benoemd was tot proost van het St. Walburgiskapittel. Later kreeg hij ook nog de kerkelijke functie van aartsdiaken van Utrecht en de door het Vaticaan verleende waardigheid van protonotarius apostolicus. De aartshertogen benoemden hem daarop tot geschiedschrijver van hun rijk en Jan Baptist doorkruiste drie jaar lang de Nederlanden om overal onderzoek te doen in archieven. Resultaat was een serie boeken over de geschiedenis van de vorstendommen waarover de aartshertogen het bewind voerden, om te beginnen Brabant gevolgd door Vlaanderen, Namen, Mechelen en Kamerijk. Het boek over Brabant verscheen in 1606. Wat Gramaye echter het liefste deed was rondreizen. Tijdens een reis naar Spanje en Italië werd hij gevangen genomen door zeerovers en naar Algiers gebracht om daar als slaaf verkocht te worden. Het lukte hem echter om daar weg te komen. Bij zijn terugkeer in de Nederlanden werd hij door de aartshertogen overladen met gunsten. Vanaf 1622 was hij vrijwel permanent weer op reis, deze keer naar het oosten, naar Moravië (een deel van Tsjechië) en Silezië. Op een van deze reizen stierf hij in 1635 in de Duitse stad Lübeck. In totaal publiceerde hij tenminste 25 boeken en kan dus als een veelschrijver worden aangemerkt.

Het werk van de priester-geschiedschrijver Gramaye over Brabant droeg een zeer officieel karakter. Het boek over Brabant werd opgedragen aan alle wereldlijke en kerkelijke autoriteiten die er toen in Brabant waren, de aartshertogen natuurlijk voorop. De censor had het goedgekeurd. Gramaye voegde een lijst toe van kronieken en oude handschriften die hij geraadpleegd had met vermelding van de archieven of bibliotheken waar hij ze had aangetroffen. Daaronder bevonden zich geen archieven of bibliotheken in Breda, Bergen op Zoom of 's-Hertogenbosch, wel archieven in Zuid-Brabantse steden. Gramaye raadpleegde uit zijn eigen bibliotheek veel kronieken over Holland, Friesland en Gelre.

In zijn werk bouwde Gramaye voort op een oude traditie in de Brabantse geschiedschrijving. Hij toont de lezer Brabant als een land van steden, edelen en abdijen, dat een lange en roemrijke geschiedenis had en bewoond werd door geleerden, dappere krijgers en vrome onderdanen. De stamreeks van de hertogen begint in Troje en loopt via de Karolingen door tot aan de aartshertogen. Wat Gramaye deed mogen we gerust propaganda noemen voor de nieuwe staat die na alle ellende van de oorlog weer werd opgebouwd onder de leiding van de vrome aartshertogen en de katholieke kerk die in zijn vroegere luister was hersteld en waar de decreten van Trente in volle strengheid werden doorgevoerd. In het boek over Brabant ontbreken de Baronie van Breda en het Markiezaat van Bergen op Zoom, omdat deze landsdelen in deze periode niet onder het gezag van de aartshertogen vielen.

Volgens Van Uytven staat Gramaye bekend om zijn eerbied voor archiefstukken en geeft hij doorgaans correcte informatie.⁵¹ Boeren is minder positief: Gramaye was te goeder trouw maar sprong te weinig kritisch om met de informatie die hem werd aangeleverd.⁵²

De boeken van Gramaye over de Zuid-Nederlandse vorstendommen werden in 1708 nogmaals maar nu verzameld in één band gedrukt en uitgegeven.⁵³ Pas in deze uitgave duikt voor het eerst een hoofdstuk over Breda getiteld 'Antiquitates

Bredanae' op, volgend op het hoofdstuk over 's-Hertogenbosch en zijn meierij. Het Markiezaat ontbreekt nog steeds.

De 'Antiquitates Bredanae'

De drukker laat het 52 bladzijden tellende hoofdstuk over Breda en zijn Baronie voorafgaan door een korte inleiding. Ik heb, zo deelt hij zijn lezers mede, deze verhandeling gekregen van Melchior Zyberts, raadsheer in de Raad van Brabant in Brussel. Het manuscript is afkomstig uit de bibliotheek van Hendrik Copes, stadsadvocaat van 's-Hertogenbosch. Zodra ik het had doorgelezen begreep ik dat het onvoltooid was. In de kantlijn stonden door Janus van Vliet gemaakte aantekeningen over oorkonden. Dit weerhield mij er eerst van het manuscript te publiceren en de heer Copes die licht in de zaak had kunnen brengen overleed onverwacht voordat ik hem kon raadplegen. Deskundigen, aan wie ik de verhandeling voor nader onderzoek had gegeven, hebben mij overreed het manuscript toch op de drukpers te leggen omdat er gewag wordt gemaakt van veel oudheden waarover andere schrijvers niet reppen. Ik wilde dit schoons aan de geleerde wereld niet onthouden en heb het manuscript aangevuld met oorkonden uit de werken van Butkens en Miraeus.

Wat is er waar van deze inleiding die haast als een excuus overkomt? Hendrik Copes was een van de drie zoons van de in 1674 overleden Bossche stadspensionaris Otto Copes, die goed bevriend was met Frederik Hendrik en andere leden van het huis Oranje-Nassau. Hij bezat een omvangrijke bibliotheek die volgens zijn testament onder zijn zoons moest worden verdeeld. Een van hen was Hendrik Copes die in 1708 kinderloos in 's-Hertogenbosch overleed.⁵⁴ Hoe het handschrift over Breda bij Otto of Hendrik Copes terecht is gekomen is onbekend, maar vermoedelijk heeft Otto Copes het na de dood van Van Vliet in 1666 uit de failliete boedel op de veiling verworven. Van Vliet en Copes waren collega's van elkaar.⁵⁵

Volgens de bewerkers van het oorkondenboek Noord-Brabant hebben Miraeus, Van Gouthoeven en Butkens zich voor de tekst van de oorkonden van 967 en 992 gebaseerd op de 'Antiquitates Bredanae'. Dit is inderdaad zeer aannemelijk, want de in de oorkonden van 967 en 992 vermelde feiten komen in de Antiquitates voor en de oorkonde van 992 is in de bijlage opgenomen.

Gramaye deelt zijn lezers mede dat hij veel informatie heeft gekregen van Hendrik Montens en Gerard Havermans terwijl hij ook veel te danken heeft aan Jan Baptista Keermans, de favoriete adviseur van Filips Willem.⁵⁶ Hendrik Montens (1565?-1627) stamde uit een Bredaas geslacht waarvan al in de late vijftiende eeuw leden in dienst waren van de Bredase Nassaus. Hendrik was een bekend rechtsgeleerde en stelde in 1598 de costumen van stad en land van Breda op schrift. Hij was lid van het stadsbestuur en werd tenslotte in 1625 na de overgave van de stad benoemd tot griffier als opvolger van Gerard Havermans.⁵⁷ De tekst van de Antiquitates zelf zal niet later dan rond 1620 zijn voltooid omdat de overdracht van Ter Brake aan prins Filips Willem en zijn opvolger Maurits in 1616-1621 wel wordt vermeld, maar een veel ingrijpender gebeurtenis als het beleg en de overgave van Breda in 1625 niet. Vermoedelijk heeft de drukker in 1708 de bijlagen toegevoegd en maakte het verhaal over Strijen deel uit van het oorspronkelijke manuscript dat van vóór 1620 moet dateren.

We concluderen dat Gramaye en/of zijn informanten uit Breda wel eens de makers van de vervalsingen geweest kunnen zijn. Gramaye is van plan geweest om een hoofdstuk over Breda toe te voegen aan zijn boek over Brabant, maar zag toch af van publicatie, wellicht omdat Breda toen geen bezit was van de aartshertogen. Een hoofdstuk over het Markiezaat was ook niet gewenst want dit gebied viel al vanaf 1577 onder het gezag van de Staten-Generaal die de goederen van de markies in beslag hadden genomen en het vruchtgebruik ervan hadden toevertrouwd aan Maurits.⁵⁸

Aubertus Miraeus: prelaat

De derde kandidaat Aubertus Miraeus -zijn oorspronkelijke naam was Aubert le Mire- werd in 1573 in Brussel geboren.⁵⁹ Aartshertog Albrecht benoemde hem tot hoofdaalmoezenier en bibliothecaris. Door zijn oom, die bisschop van Antwerpen was, werd hij in 1610 naar Holland gezonden om langs diplomatieke weg het Bestand ten gunste van de katholieken om te buigen. De gereformeerden waren namelijk terstond na het ingaan van het bestand begonnen met de oprichting van nieuwe gemeenten in de Baronie en met het uitzenden van predikanten. Bovendien werd de confiscatie van de geestelijke goederen na 1609 in de Baronie doorgevoerd wat de bisschop betreurde.⁶⁰ In 1625 werd Miraeus deken van het kathedraal kapittel van Antwerpen waar hij in 1640 overleed. Volgens een van zijn biografen was hij 'een werkzaam, belangrijk en zeer geleerd schrijver, maar dien het dikwijls aan nauwkeurigheid en oordeelkunde ontbreekt'. Evenals Gramaye publiceerde hij veel boeken over de kerkgeschiedenis van de Spaanse Nederlanden. Hij was de eerste die in 1627 de oorkonde van 992 integraal publiceerde. Het is denkbaar dat hij de oorkonde bij zijn bezoek aan Holland in 1610 aan Van Gouthoeven heeft laten zien zodat deze er in 1620 een fragment uit kon opnemen in zijn grote werk.

In de boeken van Miraeus wordt benadrukt dat vorsten en hoge edelen vanaf de kerstening aan de kerk schonken. De verborgen boodschap is dat hun afstammelingen dit bezit behoorden te beschermen en zo nodig, wanneer vijanden van de heilige kerk zich daarvan meester hadden gemaakt, het gestolene terug te geven.

De prelaat correspondeerde veel met andere geleerden. Er bestond in die tijd al lang een internationaal circuit van geleerden die elkaar teksten doorgaven en al brieven schrijvende elkaars werk van commentaar voorzagen. Miraeus kan op deze wijze de tekst van 992 van een ander gekregen hebben of juist hebben doorgegeven aan anderen.

De conclusie is dat Miraeus een uitstekende kandidaat is omdat hij veel ervaring had met het bestuderen van oude oorkonden en een motief had, namelijk de restitutie van geconfisceerd kerkelijk bezit in zijn bisdom, meer in het bijzonder de goederen van de kapittels van Breda en Geertruidenberg. Als deken van een kapittel zal deze gedachte hem vaak bezig gehouden hebben. Van een hoge geestelijke werd trouwens in deze tijd verwacht dat hij zich zou inzetten voor de katholieke tegenreformatie.

De laatste kandidaat Wouter van Gouthoeven (1577-1628) werd in Dordrecht geboren uit deftige ouders. Zijn vader maakte deel uit van de Dordtse elite en was dijkgraaf van Dubbeldam.⁶¹ Na gestudeerd te hebben in Utrecht, Leuven en Dole in het vrijgraafschap Bourgondië vestigde hij zich in zijn vaderstad en gaf zich geheel over aan de geschiedenis van Holland. Zijn belangrijkste al eerder geciteerde werk is een bewerking van een oudere voor het eerst in 1517 uitgegeven kroniek over de geschiedenis van Holland en West-Friesland. Van Gouthoeven voegde er aantekeningen van andere zestiende-eeuwse schrijvers en van zichzelf aan toe. De eerste druk van zijn *magnum opus* verscheen in 1620, de tweede in 1636. Het boek werd goed verkocht, omdat er onder ontwikkelde leken veel belangstelling was voor de geschiedenis van Holland en omdat het wemelde van allerlei genealogische bijzonderheden. Regenten en rijk geworden kooplieden waren erop uit om hun voorgeslacht op te poetsen. De grote droom was om een verbinding te leggen met een adellijk geslacht, bijvoorbeeld via een bastaardzoon. Dat klonk al vast heel wat beter dan dat de stamvader in haring of textiel gehandeld had.

We concluderen dat ofschoon Van Gouthoeven als eerste een stukje van de oorkonde van 992 publiceerde hij waarschijnlijk niet de maker ervan was. Hij had geen motief om dit te doen, maar was wel tuk op teksten die zijn grote werk konden vullen met voor de klant welgevallige informatie.

Waar dienden de vervalsingen voor?

We gaan over naar de derde vraag: wat wilde de maker van de valse oorkonden ermee bereiken? Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat met name de oorkonde van 992 het bezit van de abdij van Thorn in de Baronie beschermde. Hieronder viel het al in 1573 door de rebellen geconfisqueerde kapittel van Geertruidenberg. De positie van de bezitters ervan, de prins van Oranje, was juridisch gezien echter niet sterk. Bovendien was een van de drie zoons van Willem van Oranje katholiek en de zaak van de kerk toegedaan. Het bestand waarover vanaf 1607 werd onderhandeld bood perspectieven. Van Oldenbarneveldt, die de onderhandelingen leidde, terwijl Maurits buiten spel stond, was Filips Willem goed gezind en als diplomaat erop uit alle mensen met invloed te vriend te houden. Van Oldenbarneveldts doel was vrede of anders een wapenstilstand. Thorn kon onder deze omstandigheden door middel van diplomatieke acties of processen de druk opvoeren. Een schikking waarbij de Thornse rechten werden afgekocht lag dan voor de hand, want processen konden eindeloos duren en kosten handenvol geld. We zagen al dat dit met het Geertruidenbergse bezit gebeurde, zij het dat Thorn er financieel niet veel wijzer van werd.

De oorkonden van 967 en 992 construeerden een graafschap Strijen dat zowel de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom als Geertruidenberg omvatte. De eerste gravin Gertrudis was een gecanoniseerde heilige en de stichteres van de abdij Hilsondis, een vrouw die zich heilig had gedragen. De rechtsopvolgers van deze edele en vrome vrouwen waren de heren van Breda, de Oranjes. De koppeling van Strijen

5. Kaart met reconstructie van het graafschap Strijen zoals dat er in 1421 uit gezien zou hebben. Kaart gemaakt door kolonel Adam van Broeckhuysen rond 1740. (BHIC, Coll. Cuypers van Velthoven inv. nr. 510)

met Breda was nog niet zo'n slecht idee omdat in 1300 een heer van Breda huwde met een dochter van de heer van Strijen. De heerlijkheid Strijen heeft echt bestaan als een vrije heerlijkheid en strekte zich naar het zuiden uit tot en met Zevenbergen dat grensde aan het land van Breda. In Oosterhout bouwden de heren van Strijen kort na 1288 een burcht, die er rond 1600 nog steeds stond en met zijn hoge torens al vanaf Dordrecht te zien was. Deze burcht, die tot de verbeelding sprak, was bezit van de baronnen van Breda.⁶²

De boodschap van de oorkonden was: waag het niet het oude door heilige vrouwen aan de kerk geschonken bezit aan te tasten en geef wat reeds ontnomen is terug

aan de rechtmatige bezitter. Deze verborgen boodschap was op de eerste plaats bestemd voor Filips Willem die aan het hof van de aartshertogen verkeerde en zijn plichten als goed katholiek behoorde na te komen. Helaas kwam daar niet veel van terecht, want de gereformeerde broer Maurits zorgde ervoor dat de speelruimte van Filips Willem in Breda drastisch werd ingeperkt. Waakhond Van Aerssen mocht als drossaard de zaak in de gaten houden. Na de dood van Filips Willem in 1618 ging de hele erfenis naar zijn halfbroer Maurits en die had geen boodschap aan de kerk van Rome. De vervalste oorkonde leek zijn doel niet bereikt te hebben.

Hergebruik van de valse oorkonden

Al spoedig bleek dat de oorkonde van 992 ook heel goed kon dienen om het Thornse bezit in de Baronie te beschermen tegen nieuwe aanslagen. De abdis van Thorn en haar kapittel waren op de prins van Oranje na de rijkste grondbezitters van de Baronie. Het bezit van de hoogadelijke dames in het witte stadje in Limburg bestond vrijwel helemaal uit tiendrechten. In 1801 brachten deze bijna f 75.000 op.⁶³ De prinsen van Oranje hebben enkele malen geprobeerd, overigens zonder resultaat, dit rijke tiendenbezit aan te tasten.⁶⁴

In de achttiende eeuw beriepen de Oranjes zich geregeld op het oude graafschap Strijen waaruit de Baronie was voortgekomen, wanneer zij hun positie ten opzichte van de Staten-Generaal en andere generaliteitscolleges wilden verdedigen. Dat gebeurde bijvoorbeeld in 1773 toen de Domeinraad, die namens de baron van Breda handelde, de Staten-Generaal in een gedrukt betoog liet weten dat het graafschap Strijen zeer oud en volstrekt onafhankelijk was. Het had nooit onder een heer gevallen. Wel hadden de heren van Breda verdragen gesloten met andere vorsten zoals rond 1198 met de hertog van Brabant, maar dat had niets veranderd aan de status van hun baronie. De Staten-Generaal en in zijn kielzog de Raad van Brabant hadden dus geen enkel gezag over de door de baron aangestelde ambtenaren zoals de drossaard en de schouten. Aangezien deze papieren oorlog zich leent voor een ander artikel, laten we het hier rusten.⁶⁵

Wanneer zijn de oorkonden vervalst?

De oorkonden zijn vermoedelijk gefabriceerd kort vóór 1606, toen het boek van Gramaye over Brabant voor het eerst uitkwam en vast stond dat Filips Willem baron van Breda zou worden. Geruchten deden de ronde over een bij zijn stand behorend huwelijk. Dat huwelijk kwam er en maar liefst met een nicht van de Franse koning, maar er ontstond geen katholieke tak van het huis Oranje-Nassau. De maker van de valse oorkonden kon dat natuurlijk niet weten. Of moeten we niet eerder denken aan makers? Vermoedelijk heeft Gramaye in samenspraak met Montens, Havermans en Keermans de oorkonden bedacht en in elkaar gezet. Miraeus is er mogelijk ook bij betrokken geweest. Van Gouthoeven en Piggen daarentegen niet, de eerste omdat hij er geen enkel belang bij had, de tweede omdat het idee van de oorkonden in Piggens tijd nog niet opportuun was.

Pas de Bredase griffier Van Vliet heeft kort na 1660 het bij Gramaye nog bestaan-

de gat tussen Gertrudis en Hilsondis opgevuld met een rij door hem verzonnen graven. Hij publiceerde de nu doorlopende stamreeks voor het eerst in 1664 en droeg het boekje op aan de prins van Oranje als heer van Breda, de latere koning-stadhouder Willem III.⁶⁶

Conclusie

We vatten nog even samen wat in het voorgaande is geconcludeerd.

- a) Het graafschap Strijen heeft nooit bestaan. Het is tussen 1600 en 1605 in de Zuidelijke Nederlanden bedacht.
- b) De oorkonden van 967 en 992 zijn tussen 1600 en 1605 in elkaar gezet.
- c) Zij waren op de allereerste plaats bestemd voor de toekomstige baron van Breda, Filips Willem, de oudste katholieke zoon van Willem van Oranje
- d) De boodschap van beide oorkonden aan Filips Willem luidde: bescherm als goed katholiek en indachtig uw zieleheil het bezit van de katholieke kerk, in het bijzonder dat van de abdij van Thorn in de Baronie en vooral het Thornse bezit in Geertruidenberg dat al in beslag is genomen door uw vader. Geef de kerk terug wat haar wederrechtelijk ontnomen is.
- e) De vervalsingen zijn vermoedelijk gemaakt door Jan Baptist Gramaye die daarbij geholpen is door enige Bredase rechtsgeleerden en de eerste raadsheer van prins Filips Willem, Keermans. Wellicht was ook kanunnik Aubertus Miraeus wegens zijn expertise op oorkondegebied bij de onderneming betrokken..
- f) Het idee paste goed in het grote plan voor de (re)constructie van een Zuid-Nederlandse katholieke staat, een filiaal van het rijk van de Habsburgers dat zich nog steeds over grote delen van Europa en de Nieuwe Wereld uitstrekte. Daarbinnen kon ook het aloude, luisterrijke en voortreffelijke hertogdom Brabant weer worden hersteld.
- g) De oorkonden werden na de dood van Filips Willem voor andere doeleinden gebruikt, zoals toen de prins van Oranje als baron van Breda zijn positie wilde versterken tegenover de Staten-Generaal en de Hollandse regenten.

Bijlage

De stichting van het klooster Thorn volgens een authentieke bron

uit:

Trillmilch, Werner (ed.), *Chronik Thietmar von Merseburg* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Darmstadt, 1957).

De kroniek van bisschop Tietmar van Merseburg bevat twee passages over dit feit.

hoofdstuk IV, par. 32

Inde vero reversus abbaciam, que dicitur Torna, de hereditate propria construxit, in qua filiam suam abbatissam, plurimarum Deo devotarum sanctimonialium matrem, assensu pontificis constituit, sanctoque Lantperto pro remedio anime sue ex integro tradidit.

Na zijn terugkeer [uit Rome] bouwde hij [= Ansfried] een abdij Thorn genaamd op zijn eigen erfgoed, waarin hij met toestemming van de bisschop zijn dochter als moeder voor zeer vele aan God gewijde religieuzen, aanstelde en hij droeg dit alles omwille van zijn zielenheil over aan St. Lambertus.

hoofdstuk IV, par. 34

Interea contigit, ut dompna Heresuint comitissa, ipsius scilicet coniunx reverenda, in curte sua, qui dicitur Gilsa, cepit egrotare. Que statim velut mortis presaga festinavit ire ad Torna. Quo dum pre nimio dolore nequiret pervenire, in domo cuisudam maioris remansit in itinere. Qui, sicut ipse nobis retulit, nimie ferocitatis canes habuit, quorum latratum ipsa infirma graviter sustinuit. Hospes ut audivit, festine precatus ab ipsa hos libentissime voluit capere vel ad ultimun, si potuisset, eciam occidere. Horum dum neutrum potuisset, mirabiliter accidit, ut nullus eorum postea quivit latrare, donec sancta Dei ancilla obdormivit in pace. Quam secus monasterium communis laboris comes sancte simplicitatis in secretario sepelivit.

Ondertussen gebeurde het dat vrouwe gravin Hereswind, de eerbiedwaardige echtgenote van Ansfried, op haar hof in Gilze ziek werd. Toen zij de tekenen van haar nabije dood bespeurde, wilde zij in aller ijel Thorn opzoeken. Wegens hevige pijnen slaagde zij er echter niet meer in Thorn te bereiken en moest onderweg in het huis van een meier haar reis onderbreken. Deze man bezat, zoals hij mij zelf heeft verteld, buitengewoon woeste honden, wier geblaf voor de zieke zeer hinderlijk was. Toen de heer des huizes dat merkte, was hij als zij daarom verzocht volgaarne bereid de dieren op te sluiten of als het moest zelfs te doden, voor zover dat in zijn vermogen lag. Weliswaar lukte het hem niet een van beide maatregelen te nemen, maar wonderbaarlijk kon vanaf dat moment geen van de dieren meer blaffen, totdat de heilige

maagd Gods in vrede ontsliep. De levensgezel van hun gemeenschappelijk gezwoeg en hun heilige juiste levenswijze liet haar bijzetten in de sacristie naast het klooster.

Uitleg

Ansfried keerde kort voor het jaar 1000 terug uit Rome en bouwde in Thorn op het bezit dat hij van zijn ouders geërfd had een klooster. Als eerste abdis stelde hij met toestemming van de geestelijk overste in dat gebied, de bisschop van Luik, zijn dochter aan tot eerste abdis over de zeer vele nonnen die daar al woonden. Hij droeg dit nieuwe klooster vervolgens over aan de heilige Lambertus, dat wilde zeggen aan het bisdom Luik waarvan Lambertus de patroon was. Dat deed hij als garantie voor wanneer na zijn dood anderen zouden proberen zich van de goederen van het klooster meester te maken.

De gebeurtenis van de blaffende honden vond plaats na de stichting van het klooster Thorn. De echtgenote van de stichter, vrouwe Hereswind verbleef op haar hof in Gilze. Zij werd ziek en voelde haar einde naderen, waarop zij besloot naar Thorn te reizen waar haar dochter abdis was. Onderweg moest zij echter halt houden bij een hoeve van een meier. De naam van deze man en de plaats worden verder niet genoemd, maar de hoeve moet ergens tussen Gilze en Thorn gelegen hebben. Het wonder van niet meer blaffende honden wijst op de heiligheid van Hereswind. In de kroniek volgt hierop het verhaal van nog een wonder: de dienstbode van Hereswind leed aan waterzucht. In de kerstnacht droomde zij dat zij kaarsen moest branden op het graf van wijlen haar meesteres. Dat deed zij nog die nacht en de volgende morgen tijdens de viering van het kerstfeest was zij helemaal genezen.

De hierboven genoemde gebeurtenissen zijn door Thietmar niet gedateerd maar vonden plaats tussen 995 en 998. De hof van Gilze was waarschijnlijk het erfgoed van Hereswind. Ondanks de wonderen werd zij nooit officieel heilig verklaard. De kroniek van Thietmar van Merseburg is de enige echt betrouwbare bron over de stichting van de abdij van Thorn. De kroniek werd op basis van het originele manuscript in 1580 voor het eerst in Frankfurt am Main gedrukt en uitgegeven. Uit niets blijkt overigens dat de makers van de valse oorkonden van 967 en 992 de kroniek hebben gekend laat staan gebruikt. Dit valt nochtans niet helemaal uit te sluiten.

AANTEKENINGEN

- ¹ Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda* (s-Gravenhage, 1744) 1. en Gerhard Winkler en Roderich König ed., C. Plinius Secundus der Ältere, *Naturalis Historiae Libri XXXVII. Liber IV* (München en Zürich, 1988) 188-189.
- ² A.M. van Lith-Drooglever Fortuijn, J.G.M. Sanders en G.A.M. van Synghel ed, *Kroniek van Peter van Os. Geschiedenis van 's-Hertogenbosch en Brabant van Adam tot 1523* (Den Haag, 1997).
- ³ Zie de interessante analyse in: E.H.P. Cordfunke en F.W.N. Hugenholz, *Gravin Petronella van Holland ca. 1082-1144. Holland in het begin van de 12^e eeuw* (Zutphen, 1990) 23-30.
- ⁴ A.G. Kleyn, *Geschiedenis van het land en de heeren van Breda tot het tijdstip der afscheiding van Bergen op Zoom uit bekende en onuitgegeven bronnen geput* (Breda, 1861). Over mr. Kleyn (ook gespeld als Kleijn): F.A. Brekelmans, 'Honderd jaar stadsarchief', in: *Jaarboek De Oranjeboom*, 15 (1962) 31-41.
- ⁵ Kleyn, *Geschiedenis*, 23.
- ⁶ Kleyn, *Geschiedenis*, 89-93.
- ⁷ Kleyn, *Geschiedenis*, 32.
- ⁸ Kleyn, *Geschiedenis*, 66.
- ⁹ P.C. Boeren, *De heren van Breda en Schoten ca. 1100-1281* (Leiden, 1965) 52 ('hoewel de graven van Strijen een verzinsel zijn gebleken') en 93 ('Die acte is onecht' en even verder: 'de Strijen-mythe!').
- ¹⁰ A.C.F. Koch ed., *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299* (deel I; s-Gravenhage, 1970) nr. 61, p. 111-116 en M. Dillo en G.A.M. van Synghel ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312* (deel II; Den Haag, 2000) nr. 892, p. 16-29.
- ¹¹ K.A.H.W. Leenders, *Van Turnhoutervoorde tot Strienemonde. Ontginnings- en nederzettingsgeschiedenis va het noordwesten van het Maas-Schelde-Demergebied 400-1350. Een poging tot synthese* (Zutphen, 1996) 254-255 en Willem van Ham, 'Langs vrome paden en vreemde dwaalwegen. Gertrudis van Nijvel opnieuw bezocht', in: *De Waterschans*, 36 (2006) 87-99 en 135-153.
- ¹² Klaus Herbers, Lenka Jiroušková en Bernhard Vogel ed., *Mirakelberichte des frühen und hohen Mittelalters* (Darmstadt 2005) 52-67. Beide teksten zijn te vinden op de website van de Monumenta Germaniae Historica: www.mgh.de.
- ¹³ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, nr. 890, p. 5-12.
- ¹⁴ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, nr. 891, p. 13-16.
- ¹⁵ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, nr. 892, p. 16-29.
- ¹⁶ Een allodium is onroerend goed dat niet van een ander in leen of cijns gehouden wordt.
- ¹⁷ Thorn was oorspronkelijk een dubbelklooster, maar veranderde al spoedig in een vrouwenklooster.
- ¹⁸ Leeuwenberg, H.L.Ph., 'Westmaas, een kartuizer nederzetting in de Hoekse waard', in: E.S.C. Erkelens-Buttinger e.a. red., *De kerk en de Nederlanden. Archieven, instellingen, samenleving* (Hilversum, 1997) 308-310.
- ¹⁹ Dillo en Van Synghel, *Oorkondenboek Noord-Brabant*, II, nr. 973, p. 217-219.
- ²⁰ Houtmortels pr., *Thorn. Hoogadelijke rijksabdij en vorstendom* (Thorn, [1949]) 63-65. De geschiedenis van deze abdij wacht nog op een serieuze geschiedschrijving.
- ²¹ Reinhold Rau ed., 'Annales Fuldenses', in: *Quellen zur Karolingischen Reichsgeschichte* (deel III; Darmstadt, 1969) 174-175
- ²² Nationaal Archief (voortaan: NA), Nassause Domeinraad vóór 1581 (toegangsnummer 1.08.01), inv. nr. 1. De Domeinraad ontstond aan het einde van de vijftiende eeuw en assisteerde de prins van Oranje bij het beheer van zijn domeinen.
- ²³ Placidus Pennings ord. cap. ed., 'Het Discours of de kroniek der heeren van Breda', in: *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)* (Utrecht, 1947) 335-376.
- ²⁴ De tempeliers waren een geestelijke ridderorde die in 1119 werd opgericht. De leden ervan waren ridders én monniken en vochten in Palestina om dit gebied te 'bevrijden van de heerschappij van de ongelovigen'. In de islamitische wereld wordt deze West-Europese invasie vanuit een heel andere gezichtshoek gezien namelijk als een inval van barbaarse volkeren die enorme schade aanrichtten. De orde werd in 1312 opgeheven en zijn rijke bezittingen werden toen overgedragen aan een andere geestelijke ridderorde die van de johannieters die nog steeds bestaat.
- ²⁵ W. van Gouthoeven, *D'oude Chronijcke ende Historien van Holland *met West-Vriesland), van Zeeland ende van Utrecht* (2^e druk; Gouda, deel I, p. 91-92)
- ²⁶ Onder Zuid-Holland verstond men toen het gebied tussen Dordrecht en Geertruidenberg.

- ²⁷ Aubertus Miraeus, *Codex Donationum Piarum in quo etc.* (Brussel, 1624) 170. Geraadpleegd is het exemplaar aanwezig op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Dit boek en het in de volgende noot genoemde zijn daar in één band gebonden.
- ²⁸ Aubertus Miraeus, *Diplomatum Belgicorum libri duo* (Brussel, 1627) caput XXIV. Dit boek werd in 1723 nogmaals uitgegeven na te zijn bewerkt door J.F. Foppens. Het door mij geziene exemplaar bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.
- ²⁹ Chr. Butkens, *Preuves des trophées de Brabant tirées des registres et archives de diverses églises, trésors de chartes, et bonnes histoires* (Antwerpen, 1641) 17-18.
- ³⁰ P. Scherft, *Het sterfhuis van Willem van Oranje* (Leiden, 1954).
- ³¹ Scherft, *Sterfhuis*, 15-19 en 279-285.
- ³² Scherft, *Sterfhuis*, 1-2.
- ³³ Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle* (Brussel, 1987), deel IV (het erfrecht).
- ³⁴ *Costumen ende usantiën der hoofd-stadt van s'Hertogenbossche* (s-Hertogenbosch, 1684) 181-208., in het bijzonder de artikelen 21-26.
- ³⁵ Voor een korte biografie: R.E. van Ditzhuyzen, *Oranje-Nassau. Een biografisch woordenboek* (Haarlem, 1992) 93-95. Verder: W.C. Mees, *Philips Willem van Oranje* (s-Gravenhage, 1965). Een gedegen biografie over deze vorst is er helaas niet.
- ³⁶ Stadsarchief Breda, Collectie Varia (V-1), inv. nr. 123, f 28v-29r.
- ³⁷ Koninklijk Huisarchief Den Haag, A, III, inv. nrs. 1 en 2 (testamenten resp. verleden te Parijs op 23 augustus 1603 en te Brussel op 20 februari 1618).
- ³⁸ M.L. van Deventer ed., *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarneveldt en zijn tijd* (deel III, periode 1604-1609; s-Gravenhage, 1865) 277.
- ³⁹ V.A.M. Beermann, 'De lotgevallen van de stad', in: *Geschiedenis van Breda. Deel II* (Schiedam, 1977) 53.
- ⁴⁰ NA, Nassause Domeinraad na 1581 (voortaan: NDR), inv. nr. 11909, f 261-342.
- ⁴¹ Pas in 1678 werd het vrijgraafschap (Franche-Comté) overgedragen aan de Franse koning.
- ⁴² Koninklijk Huisarchief Den Haag, A 12 VIII-3 (foto's van brieven van prins Filips Willem aan de hertog van Mantua, opgespoord door prof. Poelhekke, destijds directeur van het Nederlands Historisch Instituut te Rome).
- ⁴³ Vriendelijke mededeling door een van de vrouwelijke vrijwilligers in deze kerk d.d. 6 juli 2008.
- ⁴⁴ De patroon van een kerk had het recht om de pastoor ter benoeming voor te dragen aan de bisschop. Dit uit de middeleeuwen stammende recht doorstond de Reformatie, zodat patroons nadat de kerk was overgegaan naar de gereformeerde gemeente, toch in moesten stemmen met de voordracht voor de nieuwe predikant. In de Baronie was de prins van Oranje patroon van de kerken van Breda, Groot Zundert, Oosterhout (na 1616) en Dongen.
- ⁴⁵ NA, NDR, inv. 4061, akte d.d. 9 april 1612 en 4416.
- ⁴⁶ Houtmortels, *Thorn*, 65.
- ⁴⁷ Beermann, Lotgevallen, 8 en J.P. de Man, 'Boedelinventaris van Michiel Piggen, raadsheer van de prins van Oranje', in: *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie*, 7 (1953) 137-146.
- ⁴⁸ Over de lotgevallen van het archief: Scherft, *Sterfhuis*, 34-34. Merkwaardig genoeg besteedt Scherft, zelf archivaris, heel weinig aandacht aan dit aspect. Dit werd wel gedaan door: M.C.J.C. van Hoof, E.A.T.M. Schreuder en B.J. Slot, *De archieven van de Nassause Domeinraad 1581-1811 met retroacta vanaf de dertiende eeuw* (Den Haag, 1997) 40 en S.W.A. Drossaers, *Het archief van den Nassauschen Domeinraad* (2 delen in 10 banden; s-Gravenhage, 1947-1955), dl. I, x-xiv.
- ⁴⁹ Deze database is digitaal gepubliceerd op: www.inghist.nl.
- ⁵⁰ J.Chr.F. Hofer, A. en H. Firmin Didot, *Nouvelle biographie universelle* (dl. 21, Parijs, 1857) kolom 613-614. Maar een klein deel van de rechtenstudenten behaalde deze graad.
- ⁵¹ R. van Uytven, 'Vervalsingen in de Kempen: Verdachte privileges voor de Vrijheid Weelde', in: *Taxandria* 57 (1985) 130 met verwijzing naar de 'Biographie Nationale', deel 8, uit 1884-1885.
- ⁵² Boeren, *Heren van Breda*, 45.
- ⁵³ Joannes Baptista Gramaye, *Antiquitates Illustrissimi Ducatus Brabantiae* (Leuven en Brussel, 1708). Het boek heeft geen doorlopende paginering. In het vervolg wordt verwezen naar de paginering van de *Antiquitates Bredanae*.

- ⁵⁴ Ch. de Mooij, 'Op bezoek bij de familie Copes. Een rondgang door de woning van een Bosch regenten-gezin (1704)', in: Charles de Mooij en Aart Vos red., *'s-Hertogenbosch binnenskamers. Aspecten van stedelijke woon- en leefculturen 1650-1850* (Zwolle, 1999) 78-100; over Hendrik en de bibliotheek: 82-83.
- ⁵⁵ Cornelis Dekker, *'The Light under the Bushel'. Old Germanic Studies in the Low Countries and the Motivation and Methods of Jan van Vliet (1622-1666)* (dissertatie universiteit van Leiden, 1997) 107-108.
- ⁵⁶ *Antiquitates Bredanae*, 19-20.
- ⁵⁷ Jan Jacob Loke, *De costumen van Breda aangaande de huwelijksgemeenschap* (Breda, 1856), 12-noot 2 en Y.H.M. Nijgh, 'Montens', in: *Jaarboek Centraal Bureau Genealogie*, 22 (1968) 47. Het handschrift van de Bredase costumen bevindt zich thans in de bibliotheek van de universiteit van Tilburg. H. Bots, I. Matthey en M. Meyer, *Noordbrabantse studenten 1550-1750* (Tilburg, 1979) 524.
- ⁵⁸ W.A. van Ham, *Het doorlichtig huis van Bergen op Zoom* (Zaltbommel, 1977) 85-86.
- ⁵⁹ F.X. de Feller, *Geschiedkundig woordenboek of beknopte levensbeschrijvingen van mannen die enz.* (25 delen; 's-Hertogenbosch, 1826-1848), onder Miraeus.
- ⁶⁰ L.J. Rogier, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw* (Amsterdam, / Brussel, 1964) 929.
- ⁶¹ A.J. van der Aa e.a., *Biographisch woordenboek* (deel VII; Haarlem, 1862).
- ⁶² Antheun Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de Late Middeleeuwen* (Hilversum, 2001) 152-169 en Leenders, *Turnhoutervoorde*, 360-368.
- ⁶³ Brabants Historisch Informatie Centrum 's-Hertogenbosch, Commissie van Breda, inv. nr. 694.
- ⁶⁴ Brabants Historisch Informatie Centrum 's-Hertogenbosch, Commissie van Breda, inv. nr. 675.
- ⁶⁵ Nationaal Archief, Nassause Domeinraad na 1581, toegangsnummer 1.08.11, inv. nrs. 8202-8204.
- ⁶⁶ [Janus Vlitius], *Chroniick van Breda* (z.pl., [1664]). Dit zeldzame boekje bevat de 'Bredaesche Almanac' en de 'Chroniick van Breda' en wordt afgesloten met Friese spreekwoorden. Vlitius verwijst geregeld naar zijn bronnen, maar juist bij de stamreeks die loopt van Gertrudis tot en met Hilsondis noemt hij geen enkele bron. Zie over Vlitius: Dekker, *'The Light under the Bushel'*, over de kroniek in het bijzonder p. 85-87 en 434.